CZU:821.135.1(478).09(091)
https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.40

ISTORIA UNUI INSTITUT PRIN ISTORIA UNUI SECTOR SAU DESPRE VALORIFICAREA MOŞTENIRII LITERARE LA CHIŞINĂU

Svetlana KOROLEVSKI

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0042-0289
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu", Chişinău

The History of an Institute through the History of a Section or about the Capitalization of the Literary Heritage at Chisinau

Abstract. *The reintegration of the classical values in the cultural life of postwar Bessarabia was a long and difficult path, because of the involvement of the political factor, the powerful impact of the sociological mentality, and from here – the selective exegetical approach, influenced by the ideology of power and the enforcing of restrictive and dogmatically norms, with focus on certain writers and works, certain aspects of those. Among the most active and competent representatives of the literary heritage in the area between the rivers Prut and Nistru from the second half of the 20th century were the literary historians Efim Levit, Eugeniu Russev, Haralambie Corbu, Pavel Zavulan, Ion Vasilenco, Lazăr Ciobanu, Vasile Ciocanu, Pavel Balmuş, researchers from the Classical literature section (today the Premodern and modern Romanian literature Section of the Institute of Romanian Philology „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"). Their achievements in the literary and historical areas constitutes the subject of this article.*

Keywords: *literary heritage, capitalization, area of value, culture, spirituality, reintegration, generally Romanian and European literary context.*

Rezumat. *Readucerea valorilor clasice în viaţa culturală a Basarabiei postbelice a însemnat un parcurs lung, dificil, dată fiind politizarea intensă, impactul marcant al mentalităţii sociologizante, iar de aici – abordarea exegetică selectivă, dictată de ideologia puterii şi de impunerea unor norme dogmatice, restrictive, cu accent pe anumiţi scriitori, anumite opere, anumite aspecte ale acestora. Printre cei mai activi şi competenţi valorificatori ai moştenirii literare în spaţiul dintre Prut şi Nistru în a doua jumătate a secolului al XX-lea s-au numărat istoricii literari Efim Levit, Eugeniu Russev, Haralambie Corbu, Pavel Zavulan, Ion Vasilenco, Lazăr Ciobanu, Vasile Ciocanu, Pavel Balmuş, cercetători ai Sectorului de literatură clasică (astăzi*

Sectorul de literatură română premodernă şi modernă al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”). *Realizările lor pe tărâm istorico-literar constituie subiectul articolului de faţă*.

Cuvinte-cheie: *moştenire literară*, *valorificare*, *arie valorică*, *cultură*, *spiritualitate*, *reintegrare*, *context literar general-românesc şi european*.

Începuturi. Anii postbelici…

Viaţa omului, ca şi viaţa unei naţiuni, nu poate fi închipuită în afara cuvântului, forţa stimulatoare a acestuia pentru creşterea spirituală şi sănătatea sufletească a unui neam fiind determinantă.

Ediţia, specială, a reuniunii ştiinţifice la care participăm în acest sfârşit de octombrie este şi un bun prilej de a arunca o privire la anii din urmă (15 luştri!) şi a rememora parcursul deloc facil, dar tenace, al reafirmării valorilor spirituale româneşti în Moldova postbelică, al încetăţenirii cuvântului scris şi rostit româneşte în acest spaţiu, construcţie la care şi-au dat concursul, nemijlocit, cercetătorii de la institutele de profil ale Academiei. Voi începe prin a evoca numele a doi cărturari, membri ai Academiei, implicaţi, chiar de la bun început, în această acţiune vitală pentru devenirea şi dăinuirea noastră – Nicolae Corlăteanu, filologul, şi istoricul Eugeniu Russev. Revista *Octombrie* (nr. 3, 1946) publică textul lui Nicolae Corlăteanu *Ion Neculce – întemeietorul prozei moldoveneşti*, alături de cel semnat de Eugeniu Russev *Însemnătatea literară a cronicii lui Grigore Ureche*, pe care le putem considera *drept prime semne* a ceea ce se va numi mai târziu „adevărat avânt de valorificare a moştenirii literare” (Balmuş, 1972, p. 144), ţintind să cuprindă un triplu aspect: *cultural*, *ştiinţific*, *didactic*.

Edificarea culturii româneşti în spaţiul basarabean postbelic a însemnat un parcurs lung, dificil, *spinos* (ani grei, impregnaţi de dogmatism ideologic), dată fiind politizarea intensă, impactul marcant al mentalităţii sociologizante, iar de aici – abordarea exegetică selectivă şi impunerea unor norme restrictive, cu accent pe anumiţi scriitori, anumite opere, anumite aspecte ale acestora. Citez dintr-un text publicat de Mihai Cimpoi în ***Revista de Lingvistică şi Ştiinţă Literară***, în 1996: „Cu toate restricţiile metodologice impuse şi aservirea stăruitoare ideologiei dominante, au existat studii şi articole sau chiar lucrări monografice importante care, deşi prejudiciate de spiritul timpului, au înlesnit accesul cititorului la opera clasicilor români în limitele acceptate. În acest sens putem vorbi cel puţin de meritul cultural al criticilor şi istoricilor literari Vasile Coroban, Ramil Portnoi, Eugeniu Russev, Ion Vasilenco, Haralambie Corbu, Efim Levit, Constantin Popovici, Ion Osadcenco” (Cimpoi, 1996, p. 58). Acestor nume li se alătură cele ale lui Lazăr Ciobanu, Pavel Zavulan, Pavel Balmuş, Vladimir Chiriac, Vasile Badiu, Sava Pânzaru, dar şi ale profesorilor universitari Elena Ciornâi sau Gheorghe Dodiţă. Au publicat în

volume colective şi de autor, au îngrijit ediţii de opere. Textele publicate, ca şi prelegerile (memorabile! unele) ale acestor devotaţi ai cuvântului denotă rigoare, competenţă şi, bineînţeles, pasiune. În particular, studiile consacrate literaturii române vechi, literatură care, menţiona încă acum 50 de ani, într-un articol sugestiv intitulat *Sărbătoare a scrisului vechi*, istoricul literar Pavel Balmuş, este „atât de bogată în personalităţi cu renume european şi universal. [Această] literatură ce ilustrează strălucit secolele XVI-XVIII din istoria Moldovei, nu este la noi [la Chişinău] un domeniu nedesţelenit. În ultimele trei decenii de valorificare şi cercetare a culturii moldoveneşti din trecut şi-au făcut apariţia zeci de studii, articole şi contribuţii ştiinţifice privind literatura veche, cronicarii şi ctitorii scrisului nostru artistic, semnate de N. Corlăteanu, E. Russev, V. Coroban, I. Varticean, T. Ursu, T. Celac ş.a." (Balmuş, 1972, p. 144).

Importante apar astăzi consideraţiile celor implicaţi nemijlocit în această acţiune. Despre readucerea valorilor clasice în viaţa culturală a Basarabiei postbelice, Efim Levit va spune, mai târziu: „Acţiunea de valorificare a moştenirii literare, fie parţială şi trunchiată, ce s-a desfăşurat în anii '50 prin editarea şi comentarea operelor lui Donici, Stamati, Cantemir, Negruzzi, Alecsandri, Creangă, Eminescu, Mateevici, A. Hâjdău, Russo, Milescu, Hasdeu şi ale altora nu poate fi trecută sub tăcere sau subestimată. Această acţiune de proporţii a semnificat, de fapt, recunoaşterea identităţii limbii, a literaturii şi în genere a culturii. Ea a consfinţit şi utilizarea limbii literare române… Valorificarea clasicilor a produs un reviriment şi în literatura română basarabeană a vremii. Fără clasici, desigur, n-ar fi putut să se afirme pe deplin şi noua generaţie de scriitori din anii '60" (vezi interviul „*Oamenii din generaţia mea n-au renunţat la adevăr şi echitate*", realizat de jurnalista Tatiana Rotaru, Săptămîna, septembrie, 1996).

Oameni şi cărţi. Valorificarea moştenirii literare la Chişinău este nemijlocit legată de numele cercetătorilor Sectorului de literatură clasică, astăzi Sectorul de literatură română premodernă şi modernă: Efim Levit, Eugeniu Russev, Haralambie Corbu, Pavel Zavulan, Ion Vasilenco, Lazăr Ciobanu, Vasile Ciocanu, Vladimir Chiriac, Pavel Balmuş, Alexandrina Matcovschi, Mihai Cimpoi, urmaţi de mai tinerii Vasile Malaneţchi, Ala Zavadschi-Cojocaru, Dorina Surugiu-Negrei, Svetlana Korolevski, Vlad Caraman.

Despre unele dintre reuşitele lor pe tărâm istorico-literar vom vorbi în cele ce urmează, contribuţiile lor în domeniu, în general cunoscute (Cimpoi, 2002, p. 259-261), se cuvin readuse în atenţia celor interesaţi.

Eugeniu Russev, cel care ne spune în prefaţa cărţii sale consacrată cronicarilor: „Mă simt fericit că în viaţa mea de creaţie i-am avut tovarăşi de drum. Dacă s-ar putea relua totul *dacapo*, aş păşi mai departe în plăcuta şi instructiva lor companie" (am citat din *Cuvânt-înainte* la *Cronografia*

moldovenească din veacurile XV-XVIII, apărută în 1977), a făcut parte, între anii 1970-1982, din echipa de cercetători adunaţi la Sectorul de literatură clasică.

Licenţiat al Facultăţii de Litere-Filosofie a Universităţii din Bucureşti (1939), cu reale perspective de încadrare în mediul intelectual românesc, a ales să revină la Chişinău, unde, după o scurtă perioadă de activitate în sistemul de învăţământ (1940-1943), îşi leagă, pentru totdeauna destinul de cel al Academiei, care, la acea dată, îşi cristaliza structurile. Aici a muncit Eugeniu Russev, mai întâi la Insitutul de istorie; între anii 1961 şi 1970 ocupând şi funcţia de director, apoi la Institutul de Limbă şi Literatură. Îşi ia doctoratul la Institutul de Istorie al A.Ş. a U.R.S.S., cu o teză despre *Viaţa şi opera lui Grigore Ureche* (Moscova, 1951), un tratat de peste 500 de pagini.

Întreaga sa activitate s-a axat pe munca de valorificare a moştenirii istorice şi literare. În 1956, publică monografia *Cronicarul Ioan Neculce* (în colaborare cu Vasile Coroban); în colecţia Luceafărul apar, între anii 1969 şi 1974, ediţiile *Letopiseţelor* lui Grigore Ureche, Miron Costin şi Ion Neculce, îngrijite de Pavel Dimitriev şi Tatiana Celac, Eugeniu Russev semnând studiile introductive, studii care anunţă, de fapt, sumarul unei viitoare cărţi, publicată în 1974, *Slova cronicărească*, *ecoul bătrânei Moldove*. „Pentru cele zece studii cuprinse în volum, care sunt rezultatul gândirii şi muncii dvs. de mai mulţi ani, vă aduc felicitări, – îi scria preotul şi cărturarul Paul Mihail, în 23 martie 1974. Ceea ce formează pentru mine cheagul volumului este limba literară frumoasă, exprimarea atrăgătoare, fraza scurtă şi înaripată. Voi ceti şi studia în săptămânile viitoare această creaţie a dvs.” (vezi volumul *Corespondenţa*. Ediţie îngrijită de Eugenia Mihail şi Zamfira Mihail, Bucureşti: Paideia; 2001). Dincolo de receptarea critică spre care suntem îndrumaţi, apropiind omul vechi, autor al textului vechi, de omul modern, resuscitând interesul pentru un palier mai puţin frecventat, cărţile lui Russev au constituit, cred, şi un imbold pentru alte apariţii editoriale, între care aş aminti: *Antologia poeziei vechi moldoveneşti*. *Modele şi reconstituiri*. Prefaţă, selecţie, traduceri şi note de Nicolae Dabija. Chişinău: Literatura artistică, 1987 sau Gheorghe Dodiţă. *Literatura română veche*. Manual-crestomaţie. În mai multe volume. 2000-2002.

Haralambie Corbu. Sectorul de Literatură clasică unde s-a manifestat şi în fruntea căruia s-a aflat, un timp, îşi propunea să aprofundeze câteva aspecte principale, axându-se, în special, pe valorificarea moştenirii literare, reintroducerea clasicilor în circuit. Sunt de reţinut abordările dedicate lui Creangă, Stere, publicisticii eminesciene, ca şi paginile de eseistică ce reînvie frământul sau tăcerile nespuse ale oamenilor de condei, pe care i-a ştiut, i-a avut aproape: Lupan, Druţă, Simion Cibotaru, Pavel Boţu ş.a.

Corolarul preocupărilor sale rămâne însă creaţia lui Vasile Alecsandri. Studiul monografic *Dramaturgia lui Vasile Alecsandri* (1962), aprofundat, inclusiv documentar, în ampla exegeză *Vasile Alecsandri şi teatrul* (1973), este reeditat în 2010. Dintre problemele abordate reţin atenţia: rezonanţele creative ale teatrului lui Vasile Alecsandri în istoria curentă şi în contemporaneitate; opera dramatică pe scena teatrală în timpul vieţii scriitorului; dramaturgia lui Vasile Alecsandri pe scena teatrelor din Republica Moldova în perioada postbelică. Ediţiile Vasile Alecsandri, îngrijite şi prefaţate de H. Corbu (*Publicistică*. *Scrisori* – 1968; *Poezii* – 1971; *Piatra din casă*. *Piese* – 1972; *Opere*. În patru volume – 1976-1977; *Scrieri alese*. În trei volume – 1987, în colaborare) – veneau să întregească şi să motiveze perpetuarea acestui nume important, care a contribuit nemijlocit la crearea literaturii naţionale moderne. Ediţii selective, e adevărat, care, însă, alături de altele, apărute în tiraje de masă (chiar dacă în grafie rusească şi cu amarele puncte de suspensie), au mijlocit promovarea limbii literare, cultivarea conştiinţei de neam, menţinerea unui nivel al cărturăriei noastre, opera alecsandrină anticipând şi sugerând modele ce se vor regăsi în scrierile celor care i-au urmat. Textele dramatice ale lui Vasile Alecsandri, prin personajele sale de neuitat, cheamă şi adună ovaţii la rampă (ne-am convins şi în acestă toamnă!) an de an. H. Corbu reeditează, cum am spus, studiul *Vasile Alecsandri şi teatrul* în 2010, vrând să accentueze necesitatea cunoaşterii acestui tezaur; iar, în sens mai larg, să reanime interesul pentru autori mai vechi, valoroşi, care nu mai stau sub reflectoarele atenţiei publicului contemporan. Or, astăzi, în această lume tot mai grăbită, tot mai agitată, tot mai aplicată, ne rezervăm tot mai puţin timp – sufletesc – pentru parcurgerea textelor (sclipitoare!) de altădată.

Efim Levit. A trudit „aproape o jumătate de veac pe tărâmul valorificării literaturii clasice româneşti” (Levit, 2021, p. 394), îngrijind ediţii, punând în valoare opera unor scriitori din raftul întâi al literaturii române premoderne şi moderne; semnând peste 500 de titluri: monografii şi culegeri de studii, capitole în lucrări colective, prefeţe la ediţii de opere; articole în volume colective şi în reviste de profil, în enciclopedii şi manuale de literatură.

A studiat monografic viaţa şi opera lui Gheorghe Asachi, Costache Conachi, Ioan Cantacuzino, Alecu Beldiman, Alexandru Hrisoverghi, a altor autori din zorii moderni ai literaturii noastre. Investigaţiile de arhivă pe care le-a întreprins („eforturi ciclopice de arhivar”, le definea M. Cimpoi), s-au soldat, de cele mai multe ori, cu rezultate importante pentru istoria literaturii şi a vieţii culturale din Basarabia secolului al XIX-lea.

Scoate, în 1989, la editura Literatura artistică ediţia *Alecu Russo*. *Opere* (Studiul introductiv „*Eterna tinereţe a scriitorului*”, semnat şi de Ion Vasilenco, are la bază un text elaborat împreună anterior).

O primă ediţie (sumară, e adevărat) din opera cântăreţului *Limbii noastre* i-o datorăm: Alexei Mateevici. *Opere alese* apare în 1954, avându-l pe F. Levit

(alături de I. Varticean), drept alcătuitor. O ediţie critică a operei lui Mateevici, asupra căreia a gândit mai mulţi ani, apare în 1993: *Alexei Mateevici*. *Opere*. În 2 volume. Chişinău: Ştiinţa, în binecunoscuta colecţie *Moştenire*, rod al efortului comun a trei cercetători de la Chişinău şi Iaşi: Efim Levit, Sava Pânzaru şi Ion Nuţă.

Prioritară însă a fost pentru cercetător tema *Asachi*, universul acesteia copleşindu-l şi marcându-i întregul parcurs exegetic. Ne-o confirmă ediţiile, mai multe, din opera lui Asachi, pe care le-a îngrijit (*Opere alese*. Şcoala sovietică, 1957; *Opere alese*. Cartea moldovenească, 1968; *Opere*. Literatura artistică, 1979; *Opere*. În două volume. Hyperion, 1991); dar mai ales constanta investigativă care n-a încetat să se manifeste, asupra căreia a revenit continuu.

Prima parte a lucrării (privind viaţa şi activitatea lui Gheorghe Asachi), Efim Levit a reuşit să o vadă tipărită. Apărea, în 1999, la editura *Cutia Pandorei* din Vaslui, sub titlul *Gheorghe Asachi*. *Romanul vieţii sale*.

Partea a doua (text inedit, 258 de pagini dactilo, pe ultima stând scris: 16 ianuarie 2001), pe care autorul intenţiona să o publice sub titlul *Gheorghe Asachi – scriitorul*, a fost tipărită abia de curând, în ediţia integrală *Gheorghe Asachi*. *Romanul vieţii şi al operei* (Levit, 2021) – cartea care va fi asociată de acum înainte cu numele omului de ştiinţă Efim Levit.

Pavel Zavulan. A fost un laborios. Pavel Zavulan s-a consacrat cercetării academice, activând câteva decenii în cadrul Institutului de Limbă şi Literatură al AŞM. Venea în cercetare, având deja experienţa vieţii (o experienţă dureroasă: anii, ş a p t e! petrecuţi în exilul siberian l-au marcat vizibil), având lecturi şi pasiune pentru literatură.

Epoca marilor clasici este segmentul de cercetare de care se arată interesat (mă şi întrebam, la un moment dat: de ce preferinţa pentru clasici? A însemnat un refugiu, după experienţa marcant dureroasă a situaţiilor extremale din anii petrecuţi departe de Moldova, în deportare?), în particular, opera lui Vasile Alecsandri (cu o contribuţie privind *Proza de călătorii şi memorialistica lui Vasile Alecsandri* îşi ia doctoratul, în 1968, urmată curând şi de primele două cărţi de autor: monografia *Proza lui Vasile Alecsandri* şi antologia *Vasile Alecsandri văzut de contemporani*). De ce Alecsandri? Şi de ce Literatura (Proza) de călătorii? Aspect mai puţin sau încă insuficient cercetat la acea dată în spaţiul basarabean (azi gândul mă duce, bineînţeles, şi la fermecătoarele pagini despre călători şi călătorii în literatura română semnate de regretatul Mircea Anghelescu), dar cu atât mai revelatoare cheia în care alege să trateze istoricul literar Pavel Zavulan cele propuse: sistematizator, documentarist-erudit, cu accent pe valoarea estetică. Principii cărora le rămâne fidel şi în cercetările ulterioare, materializate în numeroase articole, inclusiv de sinteză, publicate în culegeri colective, reviste de profil, ziare.

Exegezele sale îşi propuneau, de rând cu cele ale colegilor literaţi, să răspundă dezideratului de valorificare a moştenirii literare şi reintegrare a acesteia în circuitul valoric, imperativului dat circumscriindu-se şi titlurile anunţate mai sus, şi cele care au urmat: *Între document şi evocare*. *Contribuţii la studierea memoriilor lui Zamfir Arbure despre mişcarea revoluţionară narodnicistă* (1976), studiu monografic cu valoare de document pentru istoria plină de zbucium a mişcării revoluţionare europene.

Profilul savantului îl desprindem şi din numeroasele articole/studii despre opera şi preocupările scriitorilor Gheorghe Sion, Dimitrie Ralet, Nicolae Beldiceanu, Dimitrie Dăscălescu, Iraclie Porumbescu, Ion Păun-Pincio, Teodor Vârnav – apărute mai întâi în Revista Institutului (*Limba şi literatura moldovenească*, se numea pe atunci), cele mai multe reluate apoi, cu titlu de paragraf, în culegeri colective: *De la cronografie la literatura modernă*, *Cercetări de istorie literară*, *Relaţii literare moldo-ruso-ucrainene din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, *Literatura moldovenească şi problema istorismului*, *Literatura moldovenească şi folclorul*, în fine, *Istoria literaturii moldoveneşti*, *volumul II*. *De la 1840 până la 1917*, lucrări de sinteză, la unele dintre care apare şi în calitate de redactor.

Creaţia lui Bogdan Petriceicu Hasdeu şi folclorul, în care Mihai Cimpoi vede o *întoarcere la izvoare*, *la rădăcini*, *o întoarcere la valori* (Cimpoi, 2017, p. 7), apare în 1983, la Ştiinţa, editura care i-a găzduit toate apariţiile. Este o carte minuţios elaborată, un comentariu inspirat a ceea ce a însemnat pentru mai tânărul Hasdeu, dar şi pentru scriitorul şi savantul în deplină maturitate eterna, nesecata fântână a creaţiei populare. Pavel Zavulan tratează cu lux de amănunte *opiniile lui B.P.-Hasdeu despre folclor*; abordează pe larg *elementele de folclor în scrierile literare în limba rusă* ale scriitorului, ca şi *elementele de folclor în poezia* acestuia; capitole aparte sunt dedicate aspectelor privind *proza şi folclorul*, sau *elementele de folclor în scrierile dramatice*. O cercetare doctă, cu note bibliografice ce au căutat să cuprindă tot ce se scrisese în materie de *Hasdeu şi folclorul* la acea dată (evitându-se, pe cât a fost posibil, într-o epocă a drasticei cenzuri, obligatoriile citate de circumstanţă; era anul 1983!).

Volumul *Pagini de istorie literară* (Chişinău, 2017) întocmit (recunoaştem, în grabă, dar o grabă motivată! şi vom explica de ce) în cadrul Sectorului de literatură română premodernă şi modernă al Institutului de Filologie al AŞM, de o echipă de cercetători în frunte cu acad. Mihai Cimpoi, s-a dorit un contur al profilului unui intelectual, filologul Pavel Zavulan, reluând, pentru prima dată în alfabet latin, o parte din lucrările cercetătorului, consacrate marilor scriitori români din secolul al XIX-lea. Pe lângă studiile *Creaţia lui B.P. Hasdeu şi folclorul*, *Proza lui Vasile Alecsandri* (fragmente), cartea ne oferă şi surpriza unui interviu cu

vechiul nostru coleg, realizat de Vlad Caraman şi Valeriu Sclifos, interviu tulburător prin mărturisirile şi nuanţările pe care ni le relevă. *Locul nostru aici e…*, ţine să ne amintească, cu titlu de testament, cel care a iubit şi a promovat tot ce a avut mai bun acest meleag.

Reluăm un fragment edificator în contextul celor evocate:

„Nu ştiu cum e acum, dar atunci din cinci în cinci ani, dacă era o comemorare, se făcea oleacă de conferinţă ştiinţifică, uneori chiar erau şi invitaţi. Şi odată erau nu ştiu câţi ani de la naşterea lui Alecu Russo [1969, se împlineau, de fapt, 150 de ani de la naştere]. Ca să nu treacă ziua neobservată, Corbu a scris în revista *Nistru*, cu *şrift* mărunţel, la urmă, acolo, o privire generală asupra vieţii şi activităţii lui Alecu Russo. Şi odată eram eu singur în cabinet şi el vine cu revista şi zice: – Citeşte atent articolul acesta al meu şi să-mi spui, ce este aicea, de care s-ar putea lega cineva?.. Eu am citit atent şi zic, dar eu ştiam de acum ce se poate şi ce nu se poate. – Haralambie Grigorievici, nu e nimic, de care s-ar putea lega cineva. Dar el zice: – Ia mai citeşte o dată pagina cutare… Eu citesc atent şi zic: – Haralambie Grigorievici, nu-i nimic; doar acolo sub pagină, cu *şrift* latin era scris A. Russo. *Opere*, Bucureşti, pagina cutare. Dar el zice: – Da, pentru aceea a avut chemare la Bodiu [prim-secretar al CC al PC din RSSM] şi aşa mai departe. Deci, noi lucram pe un *butoi de pulbere* (s.n.). De aceea Corbu spunea să nu pomenim de alţi scriitori, ca să nu-i pierdem şi pe aceştia pe care îi aveam la moment, şi avea dreptate. Cum se stricau relaţiile cu România, cum simţeam şi noi acolo. Deodată, când m-am dus la Academie, erau relaţii bune şi a ieşit culegerea noastră *De la cronografie la literatura modernă* [1974], am acolo două materiale. Unul despre sursele documentare ale memoriilor lui Arbure [*Sursele documentare ale memoriilor lui Zamfir Arbure despre mişcarea revoluţionară narodnicistă*] şi unul despre mişcarea literară din anii cutare, oglindită în memorialistică [*Mişcarea literară moldovenească din anii 1860-1880*, *oglindită în memorialistică*]. Acolo am şi despre Caragiale, şi despre Slavici, despre *Junimea*, Anton Pann, Iacob Negruzzi şi alţii, şi nu s-a legat nimeni. Dar după aceea, pentru un flecuşteţ erai chemat sus. Iată aşa era politica (Zavulan, 2017, p. 267-268).

În ultimii ani, când n-a mai putut citi ca altădată, slăbindu-i vederea, radioul a devenit „prietenul” care îi mijlocea contactul cu ce se întâmplă în lume şi, în particular, în lumea literelor, potolindu-i setea de cultură. Deşi pensionat strict la limita de vârstă şi declinând orice colaborare ulterioară, era la curent cu tot ce se întâmplă în lumea ştiinţifică şi literară a Chişinăului, demonstrându-ne acest lucru de fiecare dată când îl vizitam, în fiece an, de regulă, la început de noiembrie. Am ţinut să editäm volumul de autor (direcţia Institutului a făcut posibil acest lucru!), astfel că la 03 noiembrie 2017, ziua când împlinea 90 de ani, Pavel Zavulan a putut să ţină în mâini prima sa carte tipărită în alfabet latin. I-au dat lacrimile; cei de faţă atunci, în căsuţa din Dealul Schinoasei, o pot confirma.

Dincolo de unele amendări sau retuşări pe care le presupune şi le impune trecerea anilor/módelor/ Canoanelor, paginile semnate de Pavel Zavulan, cele mai multe dintre ele, rămân viabile şi convingătoare. Este multă substanţă şi multă sinceritate în ele, care pentru mine, ca lector, contează. Multă substanţă şi multă sinceritate, care fac posibil şi real, fortifică tot mai popularul de la un timp îndemn de revizitare a textelor clasice, preclasice, a trecutului nostru literar.

Lazăr Ciobanu. Istoricul literar Lazăr Ciobanu s-a impus prin realizarea şi coordonarea câtorva ediţii care s-au bucurat de atenţia cititorului avid de carte românească (*Opere* de Eminescu, 1971, reeditate în 1981; ediţia de proză *Sărmanul Dionis*, 1985; *Opere* de Ion Creangă, 1972 şi 1978; *Opere* de Al. Donici, 1975 şi 1979; *Istoria ieroglifică* de D. Cantemir, 1987; *Scrieri alese* în două volume de B.P. Hasdeu, 1988. Publică, începând din 1957, mai multe articole privind literatura română, veche şi clasică, şi literatura universală. Colaborează la colecţia *Omagii* consacrate lui Eminescu, Creangă, Alecsandri, Cantemir ş.a. Eşantionul ediţiilor îngrijite şi prefaţate cuprinde şi volumul *Cărţile populare în Moldova*. *Veacurile XVII-XVIII*, apărut la editura Literatura artistică, în 1989.

Vasile Ciocanu. Contribuţiile sale se înscriu în efortul comun de valorificare a moştenirii literare şi de reintegrare a acesteia în circuitul valoric general românesc. Spaţiul cultural basarabean este domeniul asupra căruia a stăruit, cărturarilor basarabeni li se întocmeşte cu migală biografia, cercetătorul insistând pe vitalitatea şi continuitatea elementului autohton. Ne dă o ediţie academică *Constantin Stamati*. *Scrieri*, în colecţia *Moştenire* (Ştiinţa, 1993). Alte câteva ediţii apărute la editura *Litera*, în colecţia *Biblioteca şcolarului*: *Constantin Stamati*. *Imnul lăutei româneşti* (1997); *Alecu Donici*. *Scrieri* (1997); *Mihai Kogălniceanu*. *Scrieri literare*, *istorice şi sociale* (1997); *Constantin Stamati Ciurea*. *Răsunete din Basarabia* (1998), îi întregesc profilul de zelos promotor al moştenirii literare.

Pavel Balmuş. Cercetător atent şi competent al scrisului românesc, cu accent pe literatura română veche şi cea modernă, Pavel Balmuş a frecventat bibliotecile şi arhivele din Odessa, Sankt Petersburg, Moscova, Bucureşti, Iaşi, Cernăuţi, Lvov, Kameneţ-Podolsk; Viniţa, Kiev, punând în circulaţie date inedite sau puţin cunoscute (e de la sine înţeles, că o imagine completă a culturii noastre presupune şi luarea în calcul a patrimoniului spiritual care se păstrează în arhivele şi bibliotecile din mari oraşe ale lumii; să amintim, în acest context, de efortul şi revelaţiile eminentului om de cultură Virgil Cândea, care pentru cercetătorul chişinăuian a fost un model); a îngrijit/prefaţat volume de opere reprezentative; câmpurile literare pe care i-a plăcut să le străbată, cu rost, soldându-se cu reliefări de aspecte şi nume relevante ale culturii române: Nicolaus Olahus; Petru Movilă, Nicolae (Milescu) Spătarul; Miron şi Nicolae Costin; Dimitrie Cantemir; Antioh Cantemir, Donici, Negruzzi,

Russo, Stamati, tatăl şi fiul, Eminescu, Stere, Iorga, Mateevici ş.a. Devenise proverbială stăruinţa sa pentru detaliu, ca şi pentru precizie documentară. Data naşterii lui Mihai Eminescu, bunăoară. Temă de care s-a arătat interesat şi Victor Cirimpei, şi unul şi celălalt publicându-şi, de altfel, consideraţiile. Sau *Floare albastră*. O după-amiază întreagă s-a discutat la Sectorul de literatură clasică, în contradictoriu: ***Totul*** *sau* ***totuşi*** *este trist în lume?!* Protagonişti ai discuţiei fiind, fireşte Lazăr Ciobanu şi Pavel Balmuş.

Pavel Balmuş este coautor (la unele şi coordonator) al volumelor de studii *Pagini din istoria culturii şi literaturii moldoveneşti* (1979); *Un veac de aur în Moldova*. *1643-1743*. *Contribuţii la studiul culturii şi literaturii române vechi* (Chişinău- Bucureşti, 1996); *Pro Fide et Patria*. *Contribuţii la studierea vieţii şi activităţii familiei Hâjdău – Hasdeu* (2002); *Texte uitate*, *texte regăsite* (III, IV, V, Bucureşti, 2004-2006). Cărţi de autor: *Studii şi materiale despre Alexandru şi Boleslav Hâjdeu* (în colaborare cu Vasile Ciocanu), Chişinău 1984; *Moştenirea literar-spirituală a dinastiei de cărturari Hâjdău – Hasdeu în bibliotecile chişinăuene* (în colaborare), Chişinău, 2007; *Scripta manent*. *Contribuţii de istoriografie literară*, Iaşi, 2014. A îngrijit numeroase ediţii: B.P. Hasdeu, *Principii de lingvistică*, Chişinău, 1974; *Publicistică din ziarul „Traian”. 1869-1870*, postfaţa edit., Chişinău, 1998 (în colaborare cu Gabriel Mumjiev), Alexandru Hâjdeu, *Izbrannoe*, Chişinău, 1986 (în colaborare); *Domnia Arnăutului*, Chişinău, 1987; *Clipe de inspiraţie*, Chişinău, 2004; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1988; Dosoftei, *Opere poetice*, Chişinău, 1989; Miron Costin, *Opere*, pref. Vladimir Beşleagă, postfaţa edit., Chişinău, 1989 (în colaborare cu Svetlana Korolevski); *Aglaia*. *Roman anonim din secolul al XIX-lea*, introd. Dan Mănucă, pref. Ion Varta, postfaţa edit., Chişinău, 1996, 2008; C. Stere, *Publicistică*, Chişinău, 2006; Nicolae Iorga, *Adevărul asupra trecutului şi prezentului Basarabiei* (1914-1940), prefaţa edit., Bucureşti, 2008; Alexandru Hâjdău, Boleslav Hâjdău, *Scrieri*, prefaţa edit., Bacău, 2014.

Alexandrina Matcovschi. Istoric literar, doctor în filologie (1973), cu o teză publicată în 1976, *Prezenţe moldoveneşti în publicaţiile ruse din anii 1880-1905*, în care sunt valorificate materiale de arhivă de real interes. Întocmeşte biobibliografiile *Polihronie Sârcu* şi *A.I. Iaţimirski*. Participă la elaborarea *Istoriei literaturii moldoveneşti*. *De la origini până la 1840* (I, 1986). Publică, în culegeri colective şi la revistele *Nistru*, *Limbă şi literatură moldovenească*, studii despre Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Grigore Ţamblac.

Vladimir Chiriac. Pentru Vladimir Chiriac domeniul predilect de cercetare l-a constituit istoria scrisului şi tiparului în Moldova (*Cartea şi tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII*, 1977). Semnează articole cu caracter enciclopedic despre personalităţi ale culturii române, studii despre Varlaam, Petru Movilă, Miron Costin, Al. Mateevici. Îngrijeşte

ediţiile *Petru Movilă. Împăcarea bisericii ortodoxe* (2002) şi *Alexie Mateevici. Genealogii. Iconografie. Evocări* (2003), două contribuţii importante ale domeniului.

Vasile Malaneţchi venea/ revenea de la Muzeul de literatură (de unde au venit, de altfel, ceva mai devreme, şi Vasile Ciocanu, şi Pavel Balmuş), ca să se reîntoarcă acolo ulterior; a activat un timp în cadrul Sectorului, preocupările sale intersectându-se şi completându-se cu cele ale lui Pavel Balmuş pe axa dinastiei Hasdeu. Foarte harnic la condei, scoate, de vreo două decenii, mai multe titluri, care impun. De curând, a editat, cinste lui! o carte cu şi despre Vasile Badiu, colegul nostru de institut (Vasile Badiu. *Pagini de publicistică*, Chişinău: Epigraf, 2020).

Lucrările amintite mai sus, în special cele apărute după 1990, se înscriu sub semnul **reintegrării,** atunci când **sincronizarea cu valorile spirituale româneşti devine o prioritate.**

Efervescenţa anilor redeşteptării naţionale a impulsionat şi Academia de la Chişinău, care încearcă să se remodeleze, urmând structura academică românească.

Institutul de Limbă şi Literatură, înfiinţat în 1958, trece prin câteva reorganizări.

În 1991, sunt înfiinţate Institutul de Lingvistică şi, respectiv, Institutul de Istorie şi Teorie Literară (numit aşa după modelul celui bucureştean, la sugestia lui Pavel Balmuş), care, din 1999, fuzionând cu Secţia de Folclor a Institutului de Etnografie şi Folclor, devine Institutul de Literatură şi Folclor. În 2006, Institutul de Literatură şi Folclor, Institutul de Lingvistică şi Centrul Naţional de Terminologie se unesc, formând Institutul de Filologie; astăzi, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu".

Institutul de Istorie şi Teorie Literară, organizat apoi în Institutul de Literatură şi Folclor (cu Anatol Gavrilov în frunte, şi Vasile Ciocanu, director adjunct; apoi şi director, din 1993 şi până în septembrie 2003), anunţa priorităţile spre care urma să-şi direcţioneze eforturile: reîntregirea şi valorificarea moştenirii literare; legităţile şi tendinţele procesului literar contemporan; principiile teoretice ale istoriei şi criticii literare; relaţiile literaturii române cu literaturile europene, moştenirea etno-folclorică şi rolul ei la renaşterea şi dezvoltarea culturii naţionale; orientându-se, în special, spre reintegrarea în contextul general românesc, o atenţie sporită acordându-se editării moştenirii literare şi valorizării creaţiei scriitorilor basarabeni din perioada interbelică şi cea contemporană. Un aspect important al activităţii Institutului avea să-l constituie, în anii imediat următori, colaborarea cu unităţile de profil din România, printre temele comune de cercetare înscriindu-se şi lucrarea de proporţii *Dicţionarul general al literaturii române* care acum, iată, este la a II-a ediţie.

Îmi amintesc vizita la Chişinău a unui grup de cercetători de la Institutul de Istorie şi Teorie Literară „George Călinescu", între care Mircea Anghelescu, Ion Chiţimia, Cătălina Velculescu, Andrei Nestorescu, Marin Bucur, Mihai Moraru, Mircea Frânculescu. Un prim acord de colaborare între două institute-gemene, semnat de domnii directori, chişinăuianul Anatol Gavrilov şi bucureşteanul Mircea Anghelescu, urmat, în timp, de vizite reciproce de documentare şi de realizări comune.

În martie 1996, la Chişinău, este lansată culegerea de studii *Un veac de aur în Moldova*. *1643-1743*. *Contribuţii la studiul culturii şi literaturii române vechi*, apărut la editura Ştiinţa, Chişinău & Fundaţia Culturală Română, Bucureşti, volum coordonat de academicianul Virgil Cândea şi de istoricul literar Pavel Balmuş şi care reunea, între coperţile sale, mai multe studii şi articole inedite, semnate de cercetători de la Bucureşti, Iaşi, Cluj, Chişinău.

Mai multe cronici favorabile vor releva importanţa acestui mănunchi de studii, axate pe direcţii revelatorii ale culturii româneşti din perioada dată. Scriitorul Vladimir Beşleagă salută apariţia acestui volum, considerându-l „o mare contribuţie la ceea ce se va numi poate mâine un nou curs de istorie naţională". O carte care „vine să aducă în actualitate personalităţi dintre cele mai proeminente ale culturii noastre", studiul despre Miron Costin văzându-l „adevărat mobil în revenirea la romanul dedicat acestei mari personalităţi; un adevărat imbold întru finalizarea lui" (Surugiu-Negrei, 1996, p 122).

Lucru care s-a şi întâmplat (finalizarea romanului!); prozatorul nostru, neobositul cititor de suflete şi de vechi hrisoave dându-ne ampla construcţie artistică care promovează imaginea umanităţii noastre medievale, având în prim-plan pe *cel dintâi mare învăţat al Moldovei*, Miron Costin. Editura *Cartier* a reluat, de curând, în ediţie completă, epopeea *Cumplite vremi*. Roman în trei cărţi. (Beşleagă, 2017). O carte de recitit, cu siguranţă, pentru că este una dintre cărţile care ne definesc. Permisă fie-mi detalierea, aceste rânduri încercând să spună, de fapt, despre legătura, nemijlocită, pe care cărturarul Vladimir Beşleagă a avut-o, dintotdeauna, cu institutul, cu oamenii care-i asigurau mobilul – cercetătorii. El însuşi captivat, la început, de o temă de cercetare – proza lui Liviu Rebreanu (sub oblăduirea lui Vasile Coroban), orizontul cuprinderii sale înscriind, în timp, noi şi alte popasuri, mergând tot mai adânc, la izvoare. Astfel că preocupările sale de literatură română veche, de istorie şi cultură medievală au devenit o constantă. Ediţia *Miron Costin*. *Opere* (îngrijire: Pavel Balmuş, Svetlana Korolevski), apărută la Literatura artistică în 1989, beneficiază de un cuvânt-înainte *Miron Costin – câteva intuiţii*, semnat de Vladimir Beşleagă. Membru al colegiului de redacţie al *Istoriei literaturii moldoveneşti*. *De la origini până la 1840*. Volumul I. Ştiinţa, 1986, volum realizat în cadrul Sectorului de literatură clasică. Un timp, a făcut parte

şi din Consiliul ştiinţific al institutului, viaţa ştiinţifică, *mişcarea literelor* la Chişinău fiindu-i totdeauna aproape.

Eforturi susţinute se depun, în continuare, la reîntregirea şi valorificarea moştenirii literare. Apar, în 1990-1991, la Editura *Hyperion* (nu fără concursul nemijlocit al inimosului Ion Ciocanu, cel cu pâinea şi cuţitul la Departamentul Editare), ediţiile *Varlaam*. *Opere* (îngrijită de Manole Neagu) şi *Scrieri*, de Nicolae Costin, în două volume (ediţie îngrijită de Svetlana Korolevski).

Legături literar-spirituale între Moldova şi Ardeal, un volum colectiv, coordonat de academicianul Mihai Cimpoi (Bucureşti: Editura Fundaţiei culturale române, 2002), cuprinde câteva studii care readuc în lumină momente importante din istoria relaţiilor oamenilor de cultură din aceste spaţii româneşti.

Studiul monografic al Dorinei Surugiu-Negrei *Octavian Goga şi fenomenul literar basarabean*, este publicat la *Prut internaţional*, în 2003 (post-mortem).

Simpozionul ştiinţific internaţional consacrat celor 330 de ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir, de o largă rezonanţă, s-a soldat cu o carte care adună contribuţiile participanţilor, texte în mare parte inedite: *Dimitrie Cantemir*. *Dimensiuni ale universalităţii* (*Gunivas*, 2008).

Cartea *Istoria vieţii mele*, de Teodor Vârnav, pregătită pentru tipar de Vasile Ciocanu, va fi editată post-mortem, în 2007 (coordonare ştiinţifică şi îngrijire a textului: Pavel Balmuş).

Ediţia *Ion Vasilenco*. *Reîntoarcerea valorilor*, îngrijită de Lazăr Ciobanu, cu o *Prefaţă* de Mihai Cimpoi (Chişinău: Elan Poligraf, 2007), cuprinde pledoariile istoricului literar Ion Vasilenco cel care s-a pronunţat fără ezitare în favoarea restabilirii ortografiei limbii române şi a optat în articolele publicate pentru reintroducerea clasicilor în circuitul ştiinţific şi cultural.

Vlad Caraman publică, în 2009, studiul *În preajma revoluţiei de Constantin Stere*. *Elemente de poetică a Bildungsromanului* (Chişinău: Gunivas).

Două importante culegeri de studii însumând exegeze de la Chişinău, Iaşi, Cluj şi Bucureşti: *Ipostaze ale literaturii române vechi şi premoderne*. *Secolele XVI-XVIII* (coordonare ştiinţifică: Pavel Balmuş, Svetlana Korolevski, Chişinău: Tipografia Elan Poligraf, 2007) şi, respectiv, *Miropolitul Dosoftei în contextul culturii române medievale* (coordonare ştiinţifică: Pavel Balmuş, Svetlana Korolevski, Chişinău: Profesional Service, 2013), ultima reluată şi de Editura TipoMoldova de la Iaşi în 2014, reconfirmă interesul viu pentru începuturile literaturii române/ redimensionarea literaturii române vechi.

Nu ar fi de prisos să amintesc că, de câteva decenii, Sectorul de literatură română premodernă şi modernă şi tot ce se editează în cadrul lui sunt onorate de coordonarea acad. Mihai Cimpoi. Domnia sa, prin chiar cărţile de autor pe care le scoate, neobosit, în copleşitor evantai (prilejuindu-ne noi, surprinzătoare întâlniri, cu un alt Eminescu sau Creangă; cu poeta „neliniştii divine” Elena

Văcărescu; cu Titu Maiorescu sau Petru Creţia), face dovada totalei sincronizări cu valorile spirituale româneşti (liant şi chezăşie, acum şi în veac, a celor dorite şi exprimate de poetul Mateevici: *N-avem două limbi şi două literaturi*, *ci una singură*), iar de aici – cu cele europene. Spre *Europa*, *sarea Terrei*, spre civilizaţia ei strălucitoare, ne îndeamnă Eminescu, şi, încă de mai departe, luminatul Costin, care, în monografia sa *De neamul moldovenilor*, *din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, ne vorbeşte despre Italia, afirmând că „acéia ţară ieste acum scaunul şi cuibul a toată dăscăliia şi învăţătura, cum era într-o vréme la greci Athina, acum Padova la Italiia…" (Costin, 1989, p. 296). Dar, „ca vechi europeni, ar trebui să ne apărăm mai dârz valorile" (Duţu, 2009, p. 250), asta însemnând să le cunoaştem mai bine. *Revizitarea preclasicilor*, clasicilor (de la Ion Simuţ citire! vezi *România literară*, nr. 25, 2004) rămâne un imperativ, epoca premodernă şi modernă – o continuă invitaţie la noi redescoperiri.

Aceste rânduri, fragmentare, s-au vrut o reverenţă celor care au adus/aduc un prinos la edificarea şi perpetuarea culturii româneşti în Basarabia, o *istorie a istoriei literare* de pe aceste meleaguri încă urmând să fie scrisă. Vă mulţumesc.

Referinţe bibliografice:

1. BALMUŞ, Pavel. Sărbătoare a scrisului vechi. În: *Nistru*, 1972, nr. 8, p. 144-146.
2. BEŞLEAGĂ, Vladimir. *Cumplite vremi*. Roman în trei cărţi. Chişinău: Cartier, 2017.
3. CIMPOI, Mihai. Direcţia studiilor – reintegrarea. În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară*. 1996, nr. 4, p. 58-59.
4. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Ediţia a III-a revăzută şi adăugită. Bucureşti: Editura Fundaţiei culturale române, 2002, 431 p.
5. CIMPOI, Mihai. Obsesia şi nostalgia „fântânelor". [Cuvânt-înainte la]: ZAVULAN, Pavel. *Pagini de istorie literară*. Chişinău: Tipografia Farmec Lux, 2017, 270 p.
6. COSTIN, Miron. *Opere*. Selecţie, postfaţă, note şi comentarii: Pavel Balmuş, Svetlana Korolevski. Cuvânt-înainte: Vladimir Beşleagă. Chişinău: Literatura artistică, 1989, 427 p.
7. DUŢU, Alexandru. *Lumea dinăuntru şi lumea din afară*. Bucureşti: Editura Universităţii, 2009, 353 p.
8. LEVIT, Efim. *Gheorghe Asachi*. *Romanul vieţii şi al operei*. Studiu monografic. Coordonare şi îngrijire a textului: Svetlana Korolevski, George Gheţu. Cu un cuvânt înainte de acad. Mihai Cimpoi. Chişinău: Editura Unu, 2021, 400 p.
9. SURUGIU-NEGREI, Dorina. Lansare de carte la Academia de Ştiinţe a Moldove. În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară*. 1996, nr. 4, p. 120-123.
10. ZAVULAN, Pavel. *Pagini de istorie literară*. Alcătuire: Svetlana Korolevski, Vlad Caraman, Ala Cojocaru-Zavadschi. Chişinău: Tipografia Farmec Lux, 2017, 270 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone şi interconexiuni europene în creaţia populară şi literatura cultă din Basarabia* (*sec*. *XIX până în prezent*), Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu".